

ҲУДУДЛАР БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ СТРАТЕГИЯСИ ИШЛАБ ЧИҚИШ МЕТОДИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Содиқов Авазбек Мадаминович

Ўзбекистон Миллий университети "Минтақавий иқтисодиёт ва менежмент" кафедраси профессори, иқтисод фанлари доктори

Назаров Назиржон Нарзиллоевич

Ўзбекистон Миллий университети таянч докторанти

Nazir_n_n@mail.ru

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss5/a21

Аннотация

Мақолада ҳудудлар барқарор ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқишда назариялар ҳамда минтақанинг иқтисодий, ижтимоий ва экологик жиҳатларига эътибор берилган. Навоий вилоятини барқарор ривожланиш омиллари ва иқтисодий тизим барқарорлигини ҳисоблаш индикаторлари ва стратегиясини ишлаб чиқишда йўналтирилган тизим ва механизмларни кетма-кетликда алгоритми ишлаб чиқилган. Шу билан бирга, барқарор иқтисодий ўсиш коэффициенти формуласи келтирилган.

Таянч сўзлар: барқарор ривожланиш стратегияси, минтақавий иқтисодиёт, стратегик режалаштириш, иқтисодий, ижтимоий ва экологик устуворлик, ҳудудлар иқтисодиёти.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Садыгов Авазбек Мадаминович

Профессор, доктор экономических наук, кафедра "Региональной экономики и менеджмента" Национального университета Узбекистана

Назаров Назиржон Нарзиллоевич

докторант, Национального Университета Узбекистана

Аннотация

В статье основное внимание уделяется теориям, а также экономическим, социальным и экологическим аспектам региона при разработке стратегии устойчивого развития регионов. Разработан алгоритм последовательности направленных систем и механизмов при разработке индикаторов и стратегии расчета факторов устойчивого развития и устойчивости экономической системы Навоийской области. При этом приводится формула коэффициента устойчивого экономического роста.

Ключевые слова: стратегия устойчивого развития, региональная экономика, стратегическое планирование, экономические, социальные и экологические приоритеты, экономика территорий.

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING A STRATEGY FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS

Sadigov Avazbek Madaminovich

Professor, Doctor of Economics, Department of regional economics and Management, National University of Uzbekistan

Nazarov Nazirjon Narzullayevich

doctoral student, National University of Uzbekistan

Abstract

The article focuses on theories and economic, social and environmental aspects of the region when developing a strategy for sustainable development of Regions. In the development of indicators and strategies for calculating the Sustainable Development factors and the stability of the economic system of the Navoi region, a sequence algorithm of oriented systems and mechanisms has been developed. At the same time, the formula for the coefficient of sustainable economic growth is presented.

Key words: sustainable development strategy, regional economy, strategic planning, economic, social and environmental priority, regions economy.

Кириш

Миллий иқтисодиётда бозор муносабатларининг шаклланиши шароитида, минтақа иқтисодиётининг барқарор ривожланиши стратегиясини белгилаб олиш, умумдавлат ва минтақа даражасида ривожланишнинг назарий моделини ишлаб чиқишни объектив заруриятга айлантиради.

Ўзбекистоннинг янги тараққиёт стратегиясида ҳам айнан маҳаллий табиий-ресурс ва иқтисодий салоҳиятдан самарали фойдаланиш асосида ҳудудларни барқарор ривожлантириш, инсонларнинг фаровон яшашлари ва уларнинг муаммоларини ҳал қилиш устувор вазифа сифатида танланганлиги ҳисобланади [1].

Ушбу вазифалардан келиб чиққан ҳолда, ҳудудларни барқарор ривожлантиришда фойдаланилмаётган резерв ва имкониятларни аниқлаш ва улардан самарали фойдаланишга қаратилган ҳудудий дастурлар ишлаб чиқиш ва амалга ошириш долзарб ҳисобланади. Шунга кўра, Навоий вилоятини барқарор ривожлантиришда энг аввало муҳим вазифаларни белгилаб олиш ва шунга мос такомиллашган стратегиясини ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Умуман мамлакатнинг барқарор ривожланиши унинг барча минтақаларининг уйғун равишда ривожланиши ва минтақалараро муносабатлар мувозанати билан боғлиқ. Минтақаларнинг иқтисодий ривожланишини бошқаришнинг энг самарали воситаларидан бири стратегик режалаштиришдир [2, 3].

Ҳудудларни иқтисодий ривожлантириш стратегияси - узоқ муддатли вазифаларни амалга оширишга қаратилган чора-тадбирлар тизими сифатида қаралади. Давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида ҳудудларнинг рационал ривожланиш ҳиссаси ҳисобга олинади [4].

Минтақа ижтимоий-иқтисодий ривожланишини стратегик режалаштириш - мақсадларни аниқлашда иқтисодий ва устувор йўналишларни, ижтимоий тараққиёт ва уларга эришиш йўллари самарали амалга оширишни таъминлайди. Минтақавий

ижтимоий-иқтисодий тизимнинг узоқ муддатли истиқболда фаолият кўрсатиши ўзгарувчан шароитларга тез мослашиши, ташқи ва ички муҳит таъсири ҳамда аҳолининг яшаш сифатига боғлиқ [5].

Бир вақтнинг ўзида, барқарор ривожланиш стратегияси инсон цивилизацияси атрофдаги табиатни йўқ қилмайди, аксинча, унинг ривожланиш қонунларини ҳисобга олади ва олинган чекловлар ва тақиқларни ўрнатади [6, 7].

Бинобарин, стратегиялар ҳудудларнинг барқарор ривожланишига мўлжалланган бўлиб, узоқ муддатли барқарор ривожланишнинг умумий стратегияси минтақа ривожланишига унинг асосида аҳоли ҳаётининг даражаси ва сифатини оширишда, иқтисодиётнинг атроф-муҳитга зарарсиз ривожланишига қаратилган инновацион режадир.

Кейнс таълимотига кўра, макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсишга эришиш учун иқтисодий жараёнга давлатнинг бевосита аралашуви зарур эканлиги асосий ғоя ҳисобланади. Бу таълимот вакиллари томонидан кейинчалик иқтисодий ўсиш омиллари ва барқарор тараққиётга эришиш воситалари тўғрисидаги мулоҳазалар янада ривожлантирилади [8].

Гарвардлик профессор Х.Ченери, ўзининг структуравий ўзгаришлар моделида, ривожланаётган мамлакатлар ижтимоий-иқтисодий тараққиётидаги умумий жиҳатларни аниқлаган [9]. Унга асосан, иқтисодий фаолликнинг оғирлик маркази аграр соҳадан саноат тармоқларига ўтиши, инсон капиталининг доимий жамғарилиши, истеъмолчилар талабининг бирламчи маҳсулотлардан, турли саноат товарлари ва хизматлар томонга силжиши, шаҳарларнинг кўпайиши ва саноатнинг кенгайиши, аҳоли ва оилалар ўртача сонининг камайиши ҳамда оилада болалар сони кўплигининг иқтисодий жиҳатдан аҳамиятининг пасайиши ва сифат характеристикаси, яъни уларнинг маълумот даражаларини кўтариш масаласи биринчи ўринни эгаллаши ҳолатида кечади.

Тадқиқот методологияси

Ҳозирги вақтда мамлакат ва минтақалар иқтисодиёти миллий иқтисодиётдаги муаммоларни ҳал қилишда инновацион ёндашувларни шакллантириш асосида бозор институтларининг шаклланиши ва ривожланиши билан ажралиб туради. Бундай ёндашув тадбиркорлик субъектларини ўз фаолиятини қайта қуришда янги усул ва технологияларни ўзлаштиришга ундайди [10]. Минтақаларнинг барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ҳаёт даражаси ва сифатининг ижобий динамикасини таъминлашнинг ҳақиқий қобиляти, биринчи навбатда, ҳудудий меҳнат тақсимооти натижасида мамлакат субъекти бўлган минтақага объектив равишда берилган ижтимоий эҳтиёжларни қондириш қобиляти билан тавсифланади; иккинчидан, ишончли такрор ишлаб чиқаришни, ички хўжалик оборотини ташкил қилиш ва маҳаллий ҳамжамият эҳтиёжларини мақбул самарадорлик билан қондириш; учинчидан, шароит яратиш (ресурс, ижтимоий, ташкилий ва бошқалар). Бу нафақат яшаш учун, балки келажак авлодлар учун ҳам муносиб ҳаёт фаолиятини кафолатлайди. Бундай масалаларни ҳал қилиш зарурати одатда ривожланиш, жамоат тузилмаларини реконструкция қилиш, фан, техника ва ҳудудий ташкилотдаги катта ютуқлар даврида цикл ўзгариши даврида ортади. Шу билан бирга, амалий тажриба ва назарий тушунчалар қайта кўриб чиқилади, келажакдаги ўзгаришларнинг табиати

белгиланади, фаразлар илгари сурилади, сценарийлар асосланади, барқарорлик шакллари, унинг хусусиятлари, белгилари ва чегара ҳолатлари аниқланади [11].

Мамлакатимизнинг турли хил табиий, ижтимоий-иқтисодий, турли маданий ва тарихий анъаналари билан минтақавий (ҳудудий) омилларни ҳисобга олмасдан ижтимоий ва экологик муаммоларни ҳал қилишни имкони йўқ. Минтақани ривожлантириш стратегияси ва мақсадлари, яъни ижтимоий ва экологик устуворликлар аҳолининг долзарб эҳтиёжларини тўлиқ қондиришни таъминлайдиган институт сифатида ҳақиқий минтақавий иқтисодий сиёсатга боғлиқ. Минтақавий иқтисодий сиёсатнинг ижтимоий жиҳатлари ишлаб чиқариш ва иқтисодий фаолиятни амалга оширишда ижтимоий ва экологик устуворликларни амалга ошириш йўлидаги жамият тараққиётини акс эттирувчи кенг кўламли вазифаларни қамраб олади. Минтақа маблағларини ижтимоий ва экологик эҳтиёжлар учун мақсадли йўналтириш, энг аввало аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини яхшиламасдан туриб иқтисодий ўсишни таъминлаб бўлмайди.

Кўпгина ҳолларда минтақанинг барқарор ривожланишига фақат минтақа ўзини ўзи ташкил этувчи ва нисбатан ўзини ўзи тартибга солувчи ижтимоий-иқтисодий тизим сифатида қаралсагина минтақавий иқтисодий барқарорликка эришиши мумкин. Минтақавий иқтисодиётни ўзини ўзи бошқариш тизими сифатида тан олиш нафақат тизим элементлари ўртасидаги мувозанатни ўрнатишга, балки барқарор ривожланишнинг маълум суръатларини сақлашга қаратилган тартибга солиш ва бошқариш фаолиятига баъзи чекловларни келтириб чиқаради. Минтақавий иқтисодиётга бундай ёндашув минтақанинг барқарор ривожланишининг устувор йўналишлари ва методологиясини аниқлашга олиб келди.

Барқарор ривожланиш мақсадлари ва стратегияларини аниқлашда барқарор ривожланиш жараёнини минтақадаги барча соҳалар ривожланишида мақбул йўлларни ишлаб чиқиш ҳамда уларнинг изчиллигини таъминлаш зарурати туғилади. Шу билан бирга, мавжуд имкониятларни мустаҳкамлаш ва янги рақобат афзалликларини аниқлаш мақсадида истиқболли фаолияти ва чора-тадбирлар учун узлуксиз ҳамда барқарор изланишлар олиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Амалдаги комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурлар ва лойиҳалар доирасида Навоий вилояти учун ўрта муддатли барқарор ривожланиш стратегияни ишлаб чиқариш ҳамда ижтимоий соҳани қайта қуриш ёки модернизация қилишга босқичма-босқич ўтиш муҳум ҳисобланади. Иқтисодиётнинг реал секторини, инвестицияларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш механизмларини шакллантириш ва такомиллаштириш ташкилотлар, хусусий ва акциядорлик корхоналари фаолиятини янада ривожлантириш каби омиллар ҳам стратегиянинг асосий мақсадларидан бири эканлигини ифодалайди. Ҳар қандай минтақа иқтисодиёти ва ижтимоий соҳасидаги инқироз ҳодисалари натижаларини бартараф этиш, иқтисодиётнинг айрим тармоқларида нафақат қисман ёки вақтинчалик барқарорликка, балки унинг барқарор ривожланишига эришиш кафолати оптимал стратегиянинг мавжудлигидир (1-жадвал).

Бундай шароитда минтақа иқтисодиёти тармоқларини тўғри устуворлаштириш айниқса долзарб бўлиб қолади. Масалан, инсоният тараққиётининг ҳозирги босқичида экологик устуворликларсиз дунёдаги ҳар қандай мамлакатнинг барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланиши мумкин эмас.

Таҳлил ва натижалар

Бизнинг фикримизча, стратегия ва унинг доирасида Навоий вилоятининг барқарор ижтимоий-экологик ва иқтисодий ривожланиш концепциясини ишлаб чиқишда қуйидаги омилларнинг мақбул ўзаро таъсирини таъминлаш зарур.

1-жадвал

Навоий вилоятининг барқарор ривожланиш омиллари

Ижтимоий ҳолат (турмуш даражаси)	Иқтисодиёт	Экология
Жамиятда зарур истеъмол даражасини ва ижтимоий уйғунликни таъминлаш механизмлари	Барқарор иқтисодий ривожланиш механизмлари	Биосферанинг барқарор ишлашини амалга ошириш механизмлари
Малака ва меҳнат шароитлари асосида ишчи кучини кўпайтириш	Ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги ва юқори илмий-техник даражаси	Экологик тоза технологиялар ва илгари бузилган экотизимларни тиклаш
Ишлаб чиқариш унумдорлиги ва хавфсизлигининг талаб даражасини таъминлаш	Янги технологик ечимлар ва янги ускуналар	Минимал экологик таъсирни таъминлаш
Ижтимоий баҳолаш тартиби	Таклиф этилаётган технологиялар ва ускуналарни иқтисодий мезонлар бўйича баҳолаш	Атроф-муҳитга таъсирини баҳолаш тартиби

Манба: Жадвал таҳлилий материаллар ва илмий мақолалардан фойдаланган ҳолда муаллиф томонидан тузилган.

Айрим тадқиқотчилар барқарор ривожланишнинг иқтисодий, экологик ва ижтимоий омилларини баҳолашга асосланган усуллардан фойдаланадилар. Ҳудудларнинг иқтисодий ҳолатини, уларнинг бир-бирига нисбатан мавқеини аниқлаш ва бюджет маблағларини ажратиш тўғрисида қарор қабул қилиш муҳим деб ҳисоблайдилар.

Шулардан бири И. А. Морозов иқтисодий ривожланишнинг уч даражасида барқарор ривожланиш кўрсаткичларини таклиф этади. “Давлат корхоналари, хусусий тадбиркорлик фаолияти ва оилавий иқтисодиёт даражасидир. Бироқ, кўрсаткичларнинг бошқача гуруҳланиши билан уларнинг барчаси иқтисодий, ижтимоий ва экологик жиҳатдан боғлиқ бўлиши мумкин” [12].

Ҳудудларни барқарор ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқишда белгилаб олинган принциплар ва талабларни амалга ошириш, ички ва ташқи омилларни, молиявий натижаларни, молиявий-иқтисодий фаолият самарадорлигини ҳисобга олиш, математик моделлар ва дастурларнинг усулларидан фойдаланишга кўра барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланиш тушунчалари ва стратегияларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёнида илмий асосланган изчиллик бунга имкон беради.

Барқарор ривожланишнинг мақбул стратегиясини аниқлаб олгандан сўнг уни амалга оширишнинг барча зарур элементларини бирлаштирган ҳолда пухта ўйланган ва ҳисобланган стратегия келажақда қолаверса бутун давлат бошқаруви тизимининг самарали фаолият кўрсатишида кафолатли хизмат қилиши мумкин. Бунда: стратегияда минтақанинг ҳозирги ижтимоий-иқтисодий ҳолати, анъаналари ва тартиб-қоидалари

билан яқин алоқасини аниқлаш; ички ва ташқи муҳитдаги мумкин бўлган ўзгаришларни аниқлаш учун назорат қилувчи ва оператив режалаштириш тизимини амалга оширишни айтиб ўтишимиз мумкин. Юқорида айтилганларнинг барчаси асосий элементларни эътиборсиз қолдирмасдан маълум бир услубни ривожлантириш стратегиясининг тубдан янги схемасини шакллантиришга ёрдам беради. Бундай шароитда минтақа иқтисодиёти тармоқларининг тўғри устуворлиги айниқса долзарб бўлиб қолмоқда. Масалан, дунёдаги ҳар қандай мамлакатнинг барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланиши инсоният тараққиётининг ҳозирги босқичида экологик устуворликларсиз эришиб бўлмайди.

Бизнинг фикримизча, минтақанинг барқарор ижтимоий-экологик ва иқтисодий ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш ва унинг доирасида қуйидаги омилларнинг мақбул ўзаро таъсирини таъминлаш керак. Кўпгина ҳолларда минтақанинг барқарор ривожланиш кўрсаткичларини ҳисоблашда қуйидаги индикаторлар орқали амалга оширилади. (2-жадвалга қаранг).

2-жадвал

Минтақавий ижтимоий-иқтисодий тизим барқарорлигининг интеграл кўрсаткичини ҳисоблаш индикаторлари рўйхати

Иқтисодий	Ижтимоий	Экологик
1.Ялпи ҳудудий маҳсулот, аҳоли жон бошига минг сўм.	1.Аҳоли жон бошига пул даромадларининг нисбати ва яшаш минимумининг қиймати, марта.	1.Ўрганилган сув намуналарининг санитария ва кимёвий кўрсаткичлари бўйича гигиеник меъёрларга мос келмайдиган солиштира оғирлиги, %.
2.Саноат ишлаб чиқариш ҳажми, аҳоли жон бошига минг сўм.	2.Яшаш минимумидан паст даромадли аҳоли улуши, %.	2.Микробиологик кўрсаткичлар учун гигиеник меъёрларга мос келмайдиган ўрганилаётган сув намуналарининг солиштира оғирлиги, %.
3.Асосий воситаларга инвестициялар ҳажми, аҳоли жон бошига минг сўм.	3.Чакана савдо айланмаси, аҳоли жон бошига сўм.	3.Атмосфера ҳавосига ифлослантирувчи моддаларнинг стационар манбалардан келадиган чиқиндилари, т. 1000 кишига.
4.Ўз.Рес.субъектларининг консолидацияланган бюджетларининг солиқ ва солиқдан ташқари даромадлари, жон бошига минг сўм.	Рўйхатга олинган ишсизлик даражаси, %.	4.Ўз.Рес. субъектлари бўйлаб шаҳарларда яшил майдонлар ва экин майдони, кв. шаҳар резиденти бошига М.
5.Ўз.Рес.субъектларининг консолидацияланган бюджетларида солиқ ва солиқсиз даромадларнинг улуши,%.	4.Аҳолининг иқтисодий фаоллиги даражаси, %.	
6.Жўнатилган товарлар, бажарилган ишлар ва хизматларнинг умумий ҳажмида инновацион товарлар, ишлар ва хизматларнинг улуши, %.	5.Олий ва тўлиқсиз олий касб-ҳунар таълими билан банд бўлганларнинг умумий бандлар сонидаги улуши, %.	
7.Инновация билан шуғулланувчи корхоналар улуши,%.		
8.Асосий воситаларнинг эскирганлик даражаси,%.		
Зарар кўрмайдиган ташкилотларнинг улуши, %;		
9.ЯХМда ички тадқиқот ва ишлаб чиқариш харажатларининг улуши, %.		

Манба: Жадвал таҳлилий материаллар ва илмий мақолалардан фойдаланган ҳолда муаллиф томонидан тузилган.

Ушбу индикаторлар минтақанинг барқарор ривожланишини интеграл кўрсаткичларини ҳисоблашда иқтисодий, ижтимоий ва экологик жиҳатларини баҳолаш орқали аҳолининг яшаш шароити даражасини аниқлаш ва ҳар бир ҳудуд даражасида стратегияни ишлаб чиқишда муҳим роль ўйнайди. Ушбу индикаторлар орқали маълум бир ҳудуднинг қолаверса Навоий вилоятининг имконият ва заиф томонларини ўрганган ҳолда мақсадли ривожланиш стратегияларни қўллаш имкониятини яратиб беради.

Барқарор ривожланиш “ҳозирги ва келажак авлодларнинг эҳтиёжларини қондириш учун ижтимоий-иқтисодий муаммолар ва қулай атроф-муҳит ва табиий ресурс салоҳиятини сақлаш муаммоларини мувозанатли ҳал қилишни таъминлайдиган ривожланиш тушунилади.” Қолаверса қабул қилинган концепциямизда ҳам мамлакатимиз аҳолисининг ҳаёти ва соғлиғини сақлаш, демографик муаммоларни ҳал қилиш, жиноятчилик, қашшоқликка қарши курашиш, истеъмол таркибини яхшилаш ва аҳоли даромадларининг фарқланишини камайтиришга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи амалга оширилади. Ушбу чора-тадбирларни амалга оширишда муваффақият қозонишнинг муҳим шартларидан бири – “марказ-ҳудудлар” ҳамкорлигининг яхши йўлга қўйилган тизимини яратишда бўлди.

Миллий иқтисодиётда бозор муносабатларининг шаклланиши ва ривожланиши шароитида мамлакат таркибига кирувчи минтақалар ижтимоий-иқтисодий ривожланиши тенденциялари, уларнинг иқтисодий тараққиёт даражалари ўртасидаги тафовут ва минтақа иқтисодиёти барқарор ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Хорижий ва мамлакатимиз иқтисодчи олимларининг минтақа иқтисодиётининг самарадорлиги ва иқтисодий ривожланиш даражасини аниқлаш, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг интеграл кўрсаткичлари тизимини ишлаб чиқишга доир тадқиқотлари талайгина. Аммо, минтақа иқтисодиётининг барқарор ривожланишини аниқлаш ва мезонларини ишлаб чиқиш билан боғлиқ тадқиқотлар жуда кам бўлиб, уларда ҳам мамлакат миқёсида барқарорликни таъминлашга оид фикр-мулоҳазалар келтирилган. Шу жиҳатдан минтақанинг барқарор иқтисодий ривожланишини аниқлашнинг услубий ёндашувини ишлаб чиқиш ва мезонларини аниқлаш долзарб аҳамият касб этади.

Минтақа иқтисодиётининг барқарор ривожланишини аниқлашнинг услубини ишлаб чиқиш, албатта, бугунги кунгача иқтисодий таълимотда шаклланган методологик ёндашувларга асосланиши ва уларга таяниши лозим. Минтақа иқтисодиётининг барқарор ривожланишини аниқлаш унинг самарадорлиги ва иқтисодий ривожланиш даражасини аниқлаш услублари билан узвий боғлиқ. Фақат юқорида таъкидлаб ўтилган услубий ёндашувларда кўрсаткичлар бир йил ичидаги маълумотлар асосида ҳисобланса, минтақа иқтисодиётининг барқарор ривожланиши эса, камида 3-5 йиллик маълумотлар негизида аниқланиши керак.

Ушбу вазифаларнинг амалга оширилиши бозор иқтисодиётига ўтаётган мамлакат минтақаларида барқарор иқтисодий ривожланиш моделига ўтиш имконини яратади. Минтақада иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши моделига ўтиш шarti бўлиб, иқтисодий жараёнларни маълум даражада давлат томонидан бошқарилишига эришиш (тартибга солиш), ижтимоий-иқтисодий вазифаларнинг ечимини таъминлаш ва кўп укладли иқтисодиётни амал қилиши ва динамик ривожланишини кафолатлаш,

бугунги ва келажак авлод эҳтиёжларини қондириш мақсадида ташқи муҳитни сақлаш ва бошқа муаммоларни ҳал қила олиш даражасига эришиш ҳисобланади.

Шу муносабат билан миллий ва минтақавий даражадаги барқарор ривожланиш ижтимоий-иқтисодий вазиятни барқарорлаштириш, иқтисодиётнинг комплекс ривожланишини мустаҳкамлаш ва ўсиш нуқталарини яратишни талаб қилади.

Минтақа иқтисодиётининг барқарор ривожланишини қуйидаги кўрсаткич натижалари орқали ифодалашимиз мумкин. Энг аввало минтақа иқтисодиётининг муҳим ривожланишини ифода этувчи барқарор иқтисодий ўсиш коэффициенти формуласини қуйида ифодалаймиз.

$$K_{б.ўс.} = \sqrt[n]{K_1 K_2 K_3 \dots K_n} \quad (1)$$

$K_{б.ўс.}$ - барқарор ўсиш коэффициенти;

бунда,

$K_{1,2,3,n}$ - муайян минтақа иқтисодиёти, саноати ёхуд бошқа тармоқларининг ўтган йилга нисбатан ўсиш коэффициентлари.

Ушбу кўрсаткич муайян вақт оралиғида минтақа иқтисодиётидаги муҳим қўшимча ўсиш суръатини кўрсатиб беради. Бу кўрсаткич минтақа иқтисодиёти ўртача ўсиш суръатидан фарқ қилади. Иқтисодий минтақа иқтисодиётининг ўртача ўсиш коэффициенти формула кўринишида қуйидагича ифодаланади.

$$K_{ўр} = \frac{K_1 + K_2 + K_3 + \dots + K_n}{n} \quad (2)$$

Минтақа иқтисодиётининг ўртача ўсиш коэффициенти, таҳлил қилинаётган вақт оралиғидаги иқтисодий ўсиш суръатларининг ўртачасини аниқлаб берса, барқарор иқтисодий ўсиш коэффициенти эса, дастлабки иқтисодий ўсиш кўрсаткичига нисбатан иккинчисининг, унга нисбатан эса кейингисининг муҳим ўзгаришини ифода этади.

Ундан ташқари, минтақа иқтисодиётининг барқарор ривожланишини ифода этувчи кўрсаткич сифатида мутлақ барқарорлик коэффициентини тавсия этамиз.

$$K_{м.б.} = \frac{K_{экўк}}{K_{ўр}} \quad (3)$$

ёки

$$K_{м.б.} = \frac{K_{экўк}}{K_{б.ўс.}}$$

$$K_{м.б.} = \frac{K_{экўк}}{K_{эк}}$$

Бунда, $K_{м.б.}$ - мутлақ барқарорлик коэффициенти.

$K_{эк}$ - энг катта ўсиш коэффициенти;

$K_{экўк}$ - энг кичик ўсиш коэффициенти;

$K_{ўр}$ - ўртача ўсиш коэффициенти;

$K_{б.ўс.}$ - барқарор ўсиш коэффициенти;

Ушбу кўрсаткич, башорат қилинаётган давр учун минтақа иқтисодиётида эришилиши мумкин бўлган натижа сифатида қаралади. Унда иқтисодиётда эришилиши мумкин бўлган натижа сифатида таҳлил этилаётган давр ичидаги энг кичик кўрсаткич асос қилиб олинади. Минтақа иқтисодиётида эришилган энг кичик натижанинг ўртача ўсиш ёки барқарор ўсиш ёхуд энг катта ўсиш коэффициентларига нисбати мутлақ барқарорлик индексини ифодалаб беради. Мазкур кўрсаткич 1 сонидан кичик бўлиб, унга қанчалик интилса, у шунчалик барқарорлигини

ифодалайди. Биз тадқиқотимизда мутлақ барқарорлик коэффицентини ҳисоблашда энг катта ва энг кичик ўсиш суръатлари нисбатидан фойдаланамиз.

Минтақа иқтисодиётидаги барқарорликни ифодалаш, ҳудуд бўйича ўртача иқтисодий ўсиш билан иқтисодий ўсишдаги ўзгаришлар суръати (яъни оғиш коэффицентини) ўртасидаги муносабатни кўрсатишни тақозо этади. Бунинг учун, минтақадаги иқтисодий ўсишнинг оғиш суръатини ҳисоблаш зарур бўлади. Оғиш коэффицентини- минтақа иқтисодиётидаги бирон бир макро кўрсаткич бўйича модулда иқтисодий ўсишнинг ўртача суръатидан, ҳар бир йил учун иқтисодий ўсиш суръати натижасини айириш, сўнгра чиққан натижалар йиғиндисини таҳлил этилаётган йиллар сонига бўлиш орқали ҳисобланади.

$$K_o = \frac{K_{\text{ўр}} - K_1 + K_{\text{ўр}} - K_2 + K_{\text{ўр}} - K_3 + \dots + K_{\text{ўр}} - K_n}{n} \quad (4)$$

K_o -оғиш коэффицентини

Юқоридаги формулада ифода этилган коэффицент барқарор иқтисодий ривожланишдаги оғишни ифодалаб берувчи кўрсаткич бўлиб, индекс кўрсаткичи 1 сони билан барқарорлик коэффицентини орасидаги фарқни кўрсатиб беради. Ушбу фарқнинг катта ёки кичиклиги иқтисодиётнинг барқарор ривожланишида салбий ёки ижобий силжиш мавжудлигини ифодалайди.

Оғиш коэффицентига тескари коэффицент, яъни барқарорлик коэффицентини формула кўринишида қуйидагича ифодалаймиз.

$$K_{\text{б.к.}} = 1 - K_o \quad (5)$$

K_o -оғиш коэффицентини

Бундан ташқари минтақа иқтисодиёти, саноат ва бошқа тармоқларида эришилиши мумкин бўлган натижани аниқлаш учун барқарорлик медиан коэффицентидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. У муайян вақт оралиғида иқтисодий минтақа иқтисодиётида кечаётган ўсиш суръатларининг индекс кўрсаткичинини ўсиб бориш тартибида жойлаштиришни ва улар орасида медиана (оралиқ кўрсаткич)ни аниқлашни талаб этади. Агар таҳлил этилаётган йиллар жуфт бўлиб, медиана икки кўрсаткичдан иборат бўлса, унда мазкур кўрсаткичларнинг ўртачаси ечим ҳисобланади. Барқарорликнинг медиана кўрсаткичи ўртача ўсиш ва барқарор ўсиш коэффицентларидан фарқли ўлароқ, бизнинг назаримизда, натижани аниқ белгилаш имкониятини беради. Мисол учун, жорий йилда минтақанинг иқтисодий ўсиш кўрсаткичи бирор йирик объектнинг ишга туширилиши ёхуд ўтган йилги етиштирилган пахта толасининг жорий йилда сотилиши ҳисобида ёки бошқа сабаблар натижасида юқори кўрсаткичга тенг бўлса, бу таҳлил этилаётган даврдаги ўртача ўсиш кўрсаткичининг кўтарилишига сабаб бўлади. Бу эса реал воқеъликни очиб бермайди. Шунинг учун таҳлил давомида барқарорликнинг медиан коэффицентини кўрсаткичидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. У қуйидагича аниқланади.

$K_1, K_2, K_3, \dots, K_n$ лар ўсиб бориш тартибида жойлаштирилади. Айтайлик улар қуйидаги кўринишни олган бўлса,

K_2, K_4, K_5, K_1 ва K_3 унда медиан кўрсаткичи K_5 индексига тенг бўлади. Таҳлил давомида олинган бир нечта натижалар асосида ягона, яъни интеграл хулосавий натижа чиқарилади. Унга асосан, минтақанинг барқарор ривожланаётганлиги ёки тараққиётда акс ҳолат юз бераётганлиги аниқланади.

Иқтисодий янада ривожлантириш ва либераллаштиришга йўналтирилган макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш, миллий иқтисодийнинг рақобатбардошлигини ошириш, қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш, иқтисодийда давлат иштирокини камайтириш бўйича институционал ва таркибий ислохотларни давом эттириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантириш, ҳудудлар, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ҳолда ижтимоий-иқтисодий тараққий эттириш, инвестициявий муҳитни яхшилаш орқали мамлакатимиз иқтисодий тармоқлари ва ҳудудларига хорижий сармояларни фаол жалб этиш.

Мамлакатимизнинг минтақаларини барқарор ривожлантиришнинг узоқ муддатли стратегиясига нисбатан ишлаб чиқилган методологияга мувофиқ, стратегик объектнинг хусусиятидан қатъи назар, янги стратегияни шакллантириш ёки амалдаги стратегияни янгилаш йўлидаги биринчи қадам турли хил миқёсдаги доминант ва етук тенденцияларни аниқлаш ва мунтазам равишда ўзгаришларни кузатиб бориш зарурлигини исботлайди. Бундан ташқари, барқарор ривожланаётган тенденциялар ва имкониятларни излаш, топиш ва ҳар томонлама таҳлил қилиш, сўнгра ишлаб чиқилаётган стратегияда кўриб чиқиш учун стратегиялаш объектига нисбатан энг долзарбларини танлаш, нафақат стратегияни ишлаб чиқиш жараёнидан олдин, балки бутун стратегиялаш жараёнини доимий равишда кузатиб бориш зарурлигини англатади. Бу эса тўлиқ ва узоқ муддатда, вақти-вақти билан амалга оширилган стратегияни қайта кўриб чиқиш ёки ўзгартиришни билдиради. Нега деганда, турли хил омиллар таъсирида имкониятлардан тўлиқ фойдалана олмаслик ҳамда эътиборсизлик туфайли, таҳдид ёки белгиланган мақсадларга эришиш йўлида жиддий муаммолар бизнинг мақсадларимизга эришишга тўсқинлик қилиши мумкин.

Барқарор ривожланиш стратегияси минтақани барча таркибий қисмларининг самарадорлигини оширишга қаратилган ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий стратегияси сифатида тушунилиши керак.

Минтақани барқарор ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш илмий, услубий ва амалий ишларни, ушбу муаммони ҳал қилишга йўналтирилган тизим ва механизмларни мужассамлашган ҳолда тадбиқ қилишни талаб қилади. Ушбу мураккаб процедура маълум бир кетма-кетликда амалга оширилган босқичлардан иборат алгоритм шаклида тақдим этилган.

1-босқич. Аналитик. Иқтисодий барқарорликка таъсир қилувчи минтақавий ресурсларни таҳлил қилиш ва баҳолаш: демографик ресурслар; иқтисодий ресурслар; табиий ресурслар; ишлаб чиқариш ресурслари; меҳнат ресурслари; инфратузилма компоненти; минтақалараро (экспорт-импорт) ресурсларини айтишимиз мумкин.

2-босқич. Баланс. а) маҳаллий ресурсларни ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этиш нуқтаи назаридан баҳолаш: мавжуд ресурсларни баҳолаш; фойдаланилган ресурсларни баҳолаш; минтақа иқтисодийини ривожлантириш захираларини баҳолаш;

б) минтақавий ривожланишнинг ресурс балансларини тузиш: табиий ресурслар баланси; энергия истеъмоли баланси; даромад баланси, бюджет нархлари даражаси, инвестициялар; экспорт-импорт баланси; демографик мувозанатдир.

3-босқич. Барқарор ривожланишнинг устувор йўналишларини ишлаб чиқиш. Барқарор ривожланишнинг динамик салоҳиятини баҳолаш: энергия хавфсизлиги; демографик барқарорлик ва ўсиш; аҳоли даромадларининг ўсиши; минтақанинг субсидияланмаган фаолияти; экологик стандартларга риоя қилиш; энергия мустақиллигини ошириш; минтақанинг субсидияланмаган ривожланишига ўтиш йўлидаги асосий тармоқларни ривожлантиришнинг устуворлиги; ишлаб чиқаришнинг ўсиши рақобатбардош ва хизматлари киради.

4-босқич. Минтақанинг барқарор ривожланишини бошқариш ва маркетинг. Барқарор ривожланишни бошқариш чораларини ишлаб чиқиш: давлат-маъмурий чораларни ишлаб чиқиш; иқтисодий чоралар; янги инвестиция муҳитини яратиш кабилар.

5-босқич. Барқарор ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш. Барқарор иқтисодий ўсишнинг узоқ муддатли стратегиясини ишлаб чиқиш: барқарор иқтисодий ўсиш мезонларини аниқлаш; кўрсаткичлар тизимини асослаш (прогноз ва режалаштирилган); тренд прогнози ўрин эгаллайди.

Минтақа иқтисодиётини ривожлантириш учун бир қатор стратегик йўналишларни аниқлаш керак: инерцион, эволюцион ва сафарбарлик. Амалиёт таҳлили ва ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини иқтисодий баҳолаш уларнинг барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлаш учун ушбу соҳаларни бирлаштириш зарурлигини кўрсатади. Минтақанинг тарихан шаклланган ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиш инерцияси минтақалар иқтисодий тизимларининг барқарорлиги учун асос бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг аксарият минтақаларининг таркибий потенциалининг муҳим ҳолати ва ишлаб чиқариш ва истеъмолнинг ўсиши учун ички захираларнинг мавжудлиги уларни сафарбар қилишни талаб қилади, турмуш даражасини яхшилашни қўллаб қувватлайди.

Муҳим минтақавий хусусиятларга эга бўлган барқарор ривожланиш концепцияларини самарали амалга ошириш механизми мамлакатнинг барча минтақалари учун умумий бўлган баъзи таркибий қисмларни назарда тутати: давлат бошқаруви ва стратегик тармоқларни қўллаб-қувватлаш тизими; билвосита рағбатлантиришнинг турли шакллари ва манбалари; инновация ва инвестиция салоҳиятини максимал даражада рағбатлантиришдир.

Минтақавий сиёсат, барча хилма-хиллиги билан, давлат стратегиясининг ажралмас қисми бўлиши керак ва иқтисодий кўрсаткичлар ва стандартлар билан ишлаш учун муваффақиятли расмий қоидаларнинг таъсири иқтисодий ривожланиш ва ўсишнинг чегара қийматлари бўлиши керак.

Хулоса ва таклифлар

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, ҳозирги вақтда Навоий вилоятида ишлаб чиқаришнинг экологик тоза тармоқларини яратиш бўйича аллақачон сезиларли тенденциялар мавжуд; ишлаб чиқаришнинг янги техникаси ва жараёнларидан фойдаланиш; сувсиз (ёпиқ цикли) тизимлардан фойдаланиш; чиқиндиларни қайта ишлашни маълум бир даражаларига эришиш кўзга тутилган.

Шу ўринда атроф-муҳитни бошқариш ва муҳофаза қилишнинг самарали иқтисодий механизмини шакллантириш ресурсларни тежайдиган тармоқларни яратишга тўртки бўлади. Кўп сонли назарий ва амалий илмий тадқиқот ишлари

барқарор ривожланишга бағишланган. Бироқ, уларни вилоятда амалда татбиқ этишга кам эътибор қаратилмоқда.

Шу билан бирга, барқарор ривожланиш масалалари республика даражадаги расмий ҳужжатларда биров ўз аксини топган бўлса-да, минтақавий даражада улар деярли акс этмайди ва қониқарсиз ўрганилмоқда. Шунинг учун Навоий вилояти учун барқарор ривожланишга ўтишнинг минтақавий жиҳатларини, шу жумладан демографик, ижтимоий, иқтисодий ва экологик муаммоларни ҳал қилиш жуда муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистон тараққиёти стратегияси тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони 2022 йил 28 январь ПФ-60 18 б.

2. Галачиева С. В. Стратегическое планирование устойчивого развития региона // Региональная экономика: теория и практика. 2010. № 21 (156). С. 13—18.

3. Сергеев И. Б. Региональное стратегическое планирование в условиях укрепления федеративных отношений / И. Б. Сергеев, Л. В. Ларченко // Проблемы современной экономики. 2004. № 1—2. URL: <http://www.m-economy.ru/art.php.nArtId=419>.

4. Региональная экономика: учебник / под ред. В. И. Видяпина, М. В. Степанова. М.: ИНФРА-М, 2002.

5. Ускова Т. В. Управление устойчивым развитием региона: монография / Т. В. Ускова. Вологда: ИСЭРТ РАН, 2009.

6. Основные положения стратегии устойчивого развития России / под ред. А. М. Шелехова. М., 2002.

7. Тяпухин А. П. Сущность, состав и эволюция системы управления устойчивым развитием региона / А. П. Тяпухин, А. Т. Раимова // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2009. № 19 (52). С. 21—29.

8. Р. Харрод, Дж. Робинсон, Дж. Б. Кларк, Е. Домар и др.

9. Hollis B. Chenery, *Structural Change and Development Policy* (Baltimore, MD.: Johns Hopkins University Press, 1979); *Handbook of Development Economics*, vol. 1 (Amsterdam: North Holland, 1989), pp. 205-273

10. Khasueva, A. Sh. (2012). Sustainable development of the region in the context of an oil and gas enterprise. *Scientific and economic journal. Problems of economy and management of the oil and gas complex*, 2, 7—10.

11. Yusupova, A. Sh., & Garaeva, S. U. (2018). Regional strategies for improving the effectiveness of state support for the industrial sector of the economy. *Problems of economy and management of oil and gas complex*, 5, 5—10.

12. Морозов И.А. Экономические показатели устойчивого развития и оценка ситуации в северо-западных регионах России // Проблемы современной экономики. № 4 (24). [Электронный ресурс]. URL: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1683> (дата обращения: 28.11.2013).